

8 / 1990

EESTIROOTSLASTE
KULTUURI
SELTS

SAMFUNDET FÖR
ESTLANDSSVENSK
KULTUR

Ruhnu pillimehed

Theodor Lutsu filmist "Ruhnu", 1931.

Runöspelmän

Ur filmen "Runö", Theodor Luts, 1931.

VALGED JÕULUD EN VIT JUL

Ja valgus paistab pimeduses.
Johannese ev. 1, 5

Armas Eestirootslaste Kultuuri Seltsi pere, head "Ronori" lugejad. Meie rahvas on harjunud rääkima kaheksajulistest jõuludest - need võivad olla mustad või valged. Üks vana ametiüht vaatas kohe kalendrit saades, kas jõuludel on täiskuu, või on pime. Pimedaid ja musti jõule, ilma lumeta jõule peab rahvas kurbadeks ja mittejõululikeks jõuludeks. Eks selles ole suur sümbolne tähendus, aga siiski ei piisa veel lumest jõulude tõelisuseks. Lumel on see hea omadus, et ta katab kinni kõik aasta ja muudab looduse valgeks. Nii nagu jõululaps Jeesus on tulnud valguseks ja katnud selle maailma kurjuse kinni. Kurjust on siin ilmas palju. Paljud teist on kurjuse läbi kannatanud, kodud on purustatud ja rahvas mööda ilma laiali. Purustamata ei ole jäänud ka kirikud. Mitmed "mustad jõulud" on läbi elatud. Ka praegu on veel neid, kes kurja südamega elavad, neid pimeduse lapsi, kes valgust ei ole omaks võtnud. Aga siiski on tulnud jõulud, pealegi "valged jõulud". Seda eriti Seltsi perele, kuna te olete olnud valguse kandjad. Täna lähivad mõtted tagasi südasuvisse Olevipäevale Vormsi saarel. Suur valgus täitis, kustunud valgus altaril süüdati taas. Mõtlen tagasi Hingedepäeva õhtutunnile Vormsi iidsele kalmistule. Palju aastaid ei lubatud seal surnuaiapäevade pidada, loodeti küll kasvab uus mets peale. Aga Jõululapse mõte oli teine. Ammugi sammaldunud haudadel põlesid sajad küünlad. Pimedus muutus valguseks. Mõtlesin südame kokku tõmbudes nendele poegadele ja tütardele, isadele ja emadele, vendadele ja õdedele, kes mõnisaada kilomeetrit teisel rannal saatsid palveid üle vee omade haudadele, sinna kuhu jalg ei tohtinud astuda. Nad tegid seda nendel paljudel "mustadel jõuludel". Nüüd läheme vastu valgetele jõuludele, Vormsi iidse kirikus kõlab jälle jõuluevangeelium ja mõnigi asi on nagu vanasti. Paljud valmistuvad taas kohtuma Ruhnuga, kus juba mõnda aega valgus särab. Noarootsi kutsub oma lapsi. Sutlepa kabelis kõlab Jumala sõna. Rooslepa kabeli müüride vahel on taevani ulatuv tempel. Ees on aga oodata jõulud, kui Rootsi-Mihkli kiriku kell kutsub ja jalg astub Naissaare, Osmussaare ja Pakri saarte iidsetele radadele. Üks on küll selgesel ajal, kui paljud seltsid ja ühingud on kasutanud oma piiratud võimalused tülitsemiseks ja oma suuruse tagaajamiseks, olete teie otsinud jõulualgust ja seda ka saanud. Nii tulevadki valged jõulud kui armastuse lumevaip katab mustuse ja konaruse kinni. Pimedus ja mustus peavad taganema, nende aeg saab täis - nüüd tulevad jõulud.

Ilusaid ja valgeid jõule kõigile teile, armsad sõbrad!

Tiit Salumäe
õpetaja

Och ljuset lyser i mörkret.
Johannesevangeliet 1:5

Kära medlemmar i Samfundet för Estlands-svensk Kultur och bästa läsare av "Ronor" Vårt folk har vant sig vid att tala om två slags jul - antingen svarta eller vita. En av mina gamla kolleger hade för vana att genast se efter i kalendern om det skulle bli fullmåne eller vara mörkt den kommande julen. De mörka och svarta, snöfria jularna håller folket för sorgsna och icke-julaktiga. Det finns väl en viktig symbolisk betydelse, men det är inte snön som ger en äkta jul. Snö har dock den goda egenskapen att den täcker över all smuts och gör naturen vit. Likaså har Jesusbarnet kommit för att ge ljus och borttaga världens ondska. I denna världen finns mycken ondska. Många av er har fått lida på grund av ondska, hemmen är slagna i spillror och folket har spritts över världen. Även kyrkorna har slagits sönder. Vi har genomlevt många "svarta jular". Också idag finns de som lever med ondska i hjärtat, dessa mörkrets barn som ej tagit till sig ljuset. Trots allt är julen, den "vita julen" här. Speciellt för kretsen kring Samfundet, för ni har varit ljusets bärare. Idag går tankarna tillbaka till högsommarens S:t Olofsdag på Ormsö. Ett stort ljus strålade opp, och det slocknade ljuset på altaret tändes åter. Jag tänker också tillbaka på Sjaladagens kvällstimmar på Ormsö gamla kyrkogård. Under lång tid var det inte tillåtet att hålla gudstjänster där - kanske var förhoppningen att skogen skulle växa igen. Men Jesusbarnets tanke var en annan. Hundratals ljus hade tänts på gravarna som sedan länge varit övervuxna med mossa. Det skar i mitt hjärta när jag tänkte på dem, söner och döttrar, fäder och mödrar, bröder och systrar som ett par hundra kilometer längre bort, från den andra stranden riktade sina böner över vattnet till sina anhörigas gravar och dit ingen fot fick trampa. Det hade de gjort dessa svarta jular. Nu går vi vita jular till mötes, i Ormsö medeltida kyrka läses åter julevangeliet och åtskilligt är som förr. Många förbereder sig för att möta Runö, där ljuset redan skiner. Nuckö kallar på sina barn. I Sutleps kapell hörs Guds ord. Mellan Roslep kapells murar finns ett tempel som når himmelen. Framför oss har vi jular då S:t Mikael kyrkans klocka åter kallar och då vi kan vandra på de forna stigar på Nargö, Odinsholm och Rågöarna. En sak är dock säker - under den tid som många sällskap och föreningar använt sina begränsade möjligheter till att kivas och sträva efter sin egen storhet, har ni sökt julens ljus och också funnit. På så vis kommer den vita julen då kärlekens snötäcke tar bort smutsen och ojämnheterna. Mörkret och smutsen får vika tillbaka - för nu blir det jul.

Kära vänner, jag önskar er alla en vacker och vit Jul.

Tiit Salumäe

Foto: Fred Jüssi

*Ja sealsamas väljal olid karjased õitsis, ja valvasid
valvekõupa õõsi oma karja.*

*Ja vaata, Issanda ingel seisis nende juures ja Issanda au
paistis nende ümber, ja nad kartsid üliväga.*

*Ja ingel ütles neile: 'Ärge kartke! Sest vaata, ma kuulutan
teile suurt rõõmu, mis saab osaks kõigele rahvale;
sest teile on täna Taaveti linnas Õnnistegija sündinud,
kes on Issand Kristus.*

*Ja see olgu teile tähtsaks: 'Te leiate lapse mähitud ja sõimes
magavat.'*

*Ja äkitselt oli ingligna taeva sõjaväe hulk; need kiitsid
Jumalat ning ütlesid:*

*'Au olgu Jumalale kõrges, ja maa peal rahu, inimestest hea
meel.'*

Luuka evangeelium 2, 8-14

Seni ägame veel okupatsiooni ikkes ja põlisvaenlane püüab meie vahele külvata umbusu seemet. Enam kui kunagi varem vajame jõuluevangeeliumi kuulutatud rahu. Tõstkem siis oma silmad üles taeva poole, kus just jõuluõhtul süüdatakse tuhandeid jõuluküünlaid. Ja laskem tähtede helkival valgusel ning rahul anda meile meeleskindlust võitluses Eesti lõpliku iseseisvuse eest!

Õnnistatud jõulurahul!

Olderman Ervin-Johan Sedman

*I samma trakt låg några herdor ute och vakade sin hjord
om natten.*

*Då stod Herrens ängel framför dem och Herrens härlighet
lyste omkring dem, och de greps av stor förfäran.*

*Men ängeln sade till dem: 'Var inte rädda. Jag bär bud till
er om en stor glädje, en glädje för hela folket.*

*I dag har en frälsare fötts åt er i Davids stad, han är
Messias, Herren.*

*Och detta är tecknet för er: ni skall finna ett nyfött barn
som är lindat och ligger i en krubba.'*

*Och plötsligt var där tillsammans med ängeln en stor
himmelsk här som prisade Gud:*

*'Ära i höjden åt Gud och på jorden fred åt dem han har
utvalt.'*

Lukasevangeliet 2:8-14

Hittills suckar vi ända under ockupationens oket och vår arvfienne sträver att sprida missstro säd oss emellan. Just nu, mer än någonsin förr, behöver vi frid som lysat i julevangeliet. Lyfta då era ögon upp mot himmelen, där just på julaftonen tändas tusental juleljus. Och låt stjärnornas strålände ljus och frid ge oss själsstyrka att kämpa för Estlands slutgiltig självständighet!

Välsignad julefrid!

Alderman Ervin-Johan Sedman

RUHNUL

Thomas Lorentz

Esimene, mida titesärgis laps ümbritsevast elust nägi, nii nagu see 1920-datel aastatel paistis, oli suurtuba pere kõikide sängidega seina ääres reas ja suure söögilauaga nurgas. Vähehaaval jõudsid avastusretked eeskambrisse oma suitsurooviga, kus rippus suiteema pandud liha ja kala ning kuivama riputatud hülgenahad heitsid tondikujulisi varje aastasade nõest musta lakke, siis uksest välja vanale veskikivile, kust võis näha õue. Sellega maailm esialgu piirdus, sest esimestel eluaastatel jäeti laps peaaegu täielikult vanade hoolitseda ja hoida, seni kui tööeline rahvas oli väljas päevastel toimetustel.

Nii olin ma sageli "mimmaga" kahekesi, ja ma ei unusta kunagi, kuidas ta kutsus koju hanesid, kes olid kogu päeva süüa otsinud rannas paar-kolm kilomeetrit külast eemal. Vana naise tugev hää hüüdis "kossu-kossu-kossu-kossu", see oli joiutaoline hüüd, mida haned kohe ja meelsasti kuulasid. Agaralt vastu kaagutades kiirustasid nad koju. See hüüd avaldas mulle alati väga tugevat muljet ja täitis mu ääretu kindlustundega.

Vanade ülesandeks oli ka lapsele õpetada töid, mis teda elus ootasid: tüdruk ei olnud ju ainuüksi perenaine, vaid pidi oskama teha kõik rõivad algmaterjalist peale ja sageli hoolt kandma ka kõigi põllutööde eest. Poisist pidi saama jahimees, tisler, sepp ja kalamees. Varakult õppis ta nikerdama ja voolima. Enamasti vestis ta Ruhnuga paksust männikoorest hülgeid ja paate. Noorelt tuli õppida, kuidas kalapüügitarbeid teha ja parandada ning kuidas teha pikkade paeltega pehmeid vasika- või hülgenahast kingi. Tüdrukud õppisid samal ajal kraasima, ketrama, kangast käärima, lõnga värvima, kuduma ja tikkima.

Igatahes meile poistele tuli ringijooksmise aeg, mis oli täis uudishimu ja rõõmu oma saare avastamisest. Me käisime igal pool ja uurisime kõike, ainult Droieni kelder tekitas meis hirmu ja igauks ei julgenudki sinna minna. Räägiti, et üks Droieni nimeline mees oli seal kunagi ammu enda maha lasknud. Juhtum oli kõigile tugevasti mõjunud ja sõna 'droien' sai tähenduse hull või põrunud.

Saare kogu maastik oli kättesaadav ja nähtav, aga üleval Houbjeril, saare kõrgeimas punktis, avarus silmapiiri ja sellega kaasnes kättesaamatu lõpmatuse tunne. Üsna varsti mõistsime, et midagi on ka silmapiiri taga ja seda kinnitasid õhuterendused Kuramaalt, mis nagu töid poolsaare saarele lähemale. Kaua võisime vaadelda neid vahelduvaid pilte. Mäed kerkisid ja taandusid hetke pärast orgude ees, tõusid uued kõrgendikud - milline haarav vaatemäng. Neist terendustest läks liikvele mu fantaasia, ma mõtlesin Wilhelmile, "Jumala armust" Liivimaa, Kuramaa ja Semgallia hertsogile, kes oma elusuures troonis maalil uue kiriku eeskojas, ning tundsin, et selle väikese saare ja ülejäanud maailma vahel on olnud side ja on ikka veel.

Koos koolimine kuga vähenes koosolemine vanadega ning muutus tugevamaks oma vanemate ja teiste täiskasvanute mõju. Üldiselt vaadati koolile kui pahele, millest mööda ei pääsenud; olulisemaks peeti kasvatust, mida andis osavõtt praktilistest töödest.

Koolis olid tähtsaimateks õppevahenditeks krihvlihvahvel ja suur must tahvel. Varem oli lisaks lugemisele ja arvutamisele peamine katekismuse tuupimine, aga minu kooliajal 20-dail aastail muutus õpetus kõigis ainetes pidevamaks tänu paremale ühiskonnakorraldusele ja haritumatele õpetajatele.

PA RUN

av Thomas Lorentz

Det första det lilla koltklädda barnet såg av omvärlden sådan den tedde sig i början av 1920-talet var storstugan med familjens alla sängar i rad runt väggarna och det stora matbordet i sitt hörn. Småningom gick upptäcktsfärden genom "forstu" (farstun) med sitt "eildflaka" (rökfång), där kött och fisk hängde till rökning och där de spöklika skuggorna av till tork upphängda sälskinn skymtade under taket som var svart av århundradens sot, genom dörren med den gamla kvarnstenen utanför, där man såg ut över gårdsplanen. Därmed var världen tills vidare slut, eftersom barnet under sina första levnadsår överlämnades nästan helt åt de gamlas vård och omsorger, medan folket i de arbetsföra åldrarna var ute i dagens sysslor.

Vi var sålunda ofta tillsammans "mimma" och jag, och jag glömde aldrig när hon om kvällarna kallade hem gässen, som hela dagen betat vid stranden två-tre kilometer från byn. Den gamla kvinnans mäktiga stämma bar ut ropet "Gåsjo-gåsjo-gåsjo-gåsjo", i en jojkartad sång, som gässen genast och gärna hörsammade. Ivrigt kacklande till svar skyndade de sig hem. Jojken gjorde varje gång ett oerhört starkt intryck på mig och fyllde mig med en oändlig trygghet.

Det var också de gamla som fick till uppgift att förbereda barnet för det arbete som väntade: Flickan skulle ju inte bara vara husmor utan kunna tillverka alla kläder direkt av råmateriale och dessutom ofta svara för hela jordbruket. Gossen skulle bli jägare, snickare, smed, fiskare. Han fick tidigt lära sig tälja och snida. Det blev väl mest sälar och båtar av den tjocka runska tallbarken. Hur fiskredskapen tillverkades och reparerades, hur mjuka skor av kalv- eller sälskinn med långa knytrömmar kom till fick den unge tidigt lära sig. Flickorna lärde sig samtidigt karda, spinna, varpa, färga garn, väva, sticka.

I varje fall för oss gossar kom det en "rämnarålder", fylld av nyfikenhet och glädje över att upptäcka vår ö. Vi strövade omkring och undersökte allt, men inför "Droiens klugga" greps vi av en viss förskräckelse och kanske vågade sig inte alla ner där. Det berättades nämligen att en man kallad Droien skjutit sig i denna grop för länge sedan. Händelsen hade gjort stort intryck på befolkningen och ordet "droien" kom att betyda rubbad eller tokig.

Hela ölandskapet var något påtagligt man kunde se och uppleva, men uppe på "Houbjere", öns högsta punkt, vidgades synfältet och den o gripbara oändligheten tog vid. Att det fanns något bakom horisonten förstod vi snart och ytterligare bevis fick vi genom de underbara hägringarna från Kurland, som liksom lyfte hela halvön närmare Runö. Längre kunde vi betrakta de skiftande scenerierna. Höjder reste sig och gav efter en stund vika för dalgångarnas linjer, nya höjder sköt upp - ett fascinerande skådespel. Genom hägringarna sattes min fantasi i rörelse - jag tänkte på tavlan av Wilhelm, "von Gottes Gnade", hertig av Lifland, Curland och Zerngallen, så som han i naturligt storlek tronade på tavlan i nya kyrkans vapenhus, och kände att det funnits och alltiämt fanns ett samband mellan den lilla ön och världen i övrigt.

Samvaron med de äldre blev mindre intensiv i och med att barnet kom i skolåldern och inflyttandet från föräldrar eller andra i arbetsför ålder blev starkare. I allmänhet ansågs nog skolan vara ett nödvändigt ont; viktigare syntes den fostran vara, som det direkta deltagandet i det praktiska arbetet gav.

Pärast kuut kooliaastat tuli oodatud tähtpäev - leeriskäik - olulisim verstapost noore inimese elus. Õeldi, et ta on nüüd "lousgjord" (lahti lastud) ja kõik kohtlesid teda nüüd täiskasvanuna, mis andis suurema vabaduse, aga tõi ka kaasa palju kohustusi.

"Vabakslaskmise" järel pidi noor inimene hakkama saama kõigi täisnimese toimetustega, mis sageli käis üle kehalise ja vaimujõu. 13-aastane poiss, värske "bissgoaan" (püssikandja), ei võinud kasvult liiga väike olla. Kui püss oli talle liiga suur, võis ta oma meelehärmiks kuulda vanemaid mehi omavahel ütlevat: "Kouk pa hjan som kumer mä ansla hläpande e jordo" (vaata, sel lohiseb püss mööda maad).

Jaht ja kalapüük oli juba vanast ajast mehe tähtsaim tegevus. Naiste tööks peeti isegi kahekümnendate aastate lõpus lisaks majapidamisaskeldustele ka kõiki töid põllul ja laudas. Mehed kükitasid külatänavail ning arutasid sündmusi ja jutustasid jahilugusid sel ajal kui naised nägid vaeva igapäevaste töödega. Alles talumaade ühte tükki ajamisega 30-date aastate algul muutus pilt ja võis märgata ühtlustumist meeste ja naiste töödes. Sel ajal hakkasid talud ka väliselt muutuma. Ehitati omaette elumaju ja kasutati vana pikkhoonega kokkuehitatud suurtuba muudeks vajadusteks.

Pärast talupõldude tükki ajamist lõppesid ka väsitavad rändamised mööda saarele laialipillatud põllulappe ja igahommikune aeganõudev hobuste otsimine, kes suurema osa aastast liikusid vabalt karjamaal ja metsas. Palju juhtumeid tuleb sellega seoses meelde. Vabadustarmastavad loomad tegid kõik, et kinnivõtmisest pääseda. Otsimine tehti sageli ülesandeks lastele ja see võis olla keeruline. Hobused peitsid end meie eest ära või põikasid kõrvale viimasel hetkel, enne kui said haarata lakast. Kui õnnetus hobuse selga ronida, püüdis see ratsanikust lahti saada nii, et käis võimalikult madalate okstega puude alt läbi.

Suuri töid, nagu viljakülv, heinatööd, lõikus ja rehepeks, tegid juba vanast ajast mehed ja naised koos. Kui mõni talu teistest maha jäi, kutsus sealne pere teised talgule. Naabrid aitasid siis rikkalikult ja hea söögi eest, mis andis töödele piduliku mulje. Talgud on põhjalikult kirjeldanud Klein ja ma piirdun siin selle nimetamisega, et kõik püüdsid lõpetada töö üheaegselt, osalt võistluslustist, osalt vajadusest - tuli hoiduda teistele jalgu jäämast ning valvata oma vilja heitlikel päevadel.

Taludevahelisel võistlemisel oli ka sügavam põhjus. Mõiste "heima" (talu) oli tugevam kui kõik muu - perekond, vereside. Ei olnud perekonnanimesid, olid ainult talunimed, mida kandsid kõik talu inimesed. Kui mõni perepoeg läks teise talu, kus oli meesstööjõust puudus, võttis ta ka selle talu nime ja peremärgi. Perekonnanimede andmisega 20-dail aastail kadus see nimevahetamise komme.

Kuidas vanad talud ehitatud olid ja välja nägid, peaks enamikule tuttav olema mitmesugustest Ruhnu olude kirjeldustest ja seda ma siin ei korda. Püüan seevastu tabada meeleolu, mida need talud pakkuda võisid.

Kõik suured ja väikesed elusündmused toimusid talu ainsas suures toas. Siin sünniti maailma, siin oli lapse esimene mängupaik, siin tehti aasta pimedal ajal valmis kalapüügivahendid, korvid, kulbid ja kangad, millest naised rõivaid õmblesid. Siin oli pulmaõu ja pidusaal, siin peeti kodust palvetundi, siin lahkuti sellest ilmast samas voodis, kus kunagi oli sünnitud. Mul seisab silme ees suure laua ümber sööma kogunenud pere, kus toitu võeti noaga, aga ilma kahvlita ühisest "kousanist" (seestpoolt glasuuritud savikauss). Ja kuigi peremees vaid pühapäeviti söögipalvet luges, võeti töömütsid hoolikalt peast nädala kõigil toidukordadel. "Söögilauas ei olda nagu türklane või pagan jumalavilja kallal."

I skolan var det viktigaste undervisningsmaterialet griffel tavlan och stora svarta tavlan. Tidigare var det utöver skriv- och räkneövningarna väl mest katekesrabblande i gängse gammaldags mening som förhärskade men under min skoltid på 20-talet blev undervisningen i samtliga skolämnen mera kontinuerlig tack vare en bättre samhällsplanering och framsynta lärare.

Efter de sex skolåren kom en efterlängtd högtid - konfirmationen - den viktigaste milstolpen i den unga människans liv. Hon sade nu vara "lousgjord" (lösgjord) och betraktades av alla som vuxen med den större frihet men också de många plikter detta innebar.

I och med "lösgörelsen" skulle den unga människan kunna utföra alla förekommande vuxensysslor som många gånger förvisso översteg både kropps- och själsstyrkan. Den 13-åriga gössen, den nyblivne "bissgoaan" (bössgångaren) fick inte vara för liten till växten. Om bössan var alltför stor kunde han till sin grämlse höra de äldre sinsemellan säga: "Kouk pa hjan som kumer mä ansla hläpande e jordo" (ansla = bösskolv).

Jakt och fiske var sedan gammalt mannens viktigaste sysselsätt ning. Som kvinnogöra betraktades ända till slutet av 20-talet allt arbete på åker och i ladugård förutom alla husliga sysslor. Männen satt på huk vid bygatorna och diskuterade händelser och berättade jakthistorier medan kvinnorna strävade i dagens arbete. I och med enskiftets införande i början av 30-talet förändrades dock bilden och en större likställighet mellan könen kunde förmärkas. Vid denna tid började även gårdarnas utseende att förändras. Man byggde fristående boningshus och använde den med den gamla långan sammanbyggda storstugan för andra ändamål.

Efter enskiftet var det också slut med de långa tröttsamma vandringarna till alla små tegar, som låg utspridda över ön, liksom på det tidsödande sökandet varje morgon efter hästarna, som en stor del av året fick gå lösa i hag- och skogsmarkerna. Otaliga episoder faller en här i minnet. De frihetsälskande djuren gjorde allt för att undgå att bli infångade. Sökandet ålåg ofta barnen, och kunde vara komplicerat. Med oss vågade hästarna retas genom att gömma sig eller vika undan i det ögonblick man skulle gripa tag i manen. Om man lyckats kravla sig upp på hästryggen, försökte de genom att gå under särskilt låga träd styrka av sig ryttaren.

Sedan gammalt utfördes de stora arbetena såsom sädd, slätter- och skördearbete samt tröskning av män och kvinnor gemensamt. Om en gård ansåg sig ha blivit efter med sina arbeten brukade

Mehed arutasid sündmusi ja jutustasid jahilugusid ...

Männen diskuterade händelser och berättade jakthistorier ...

Veel üks pilt: Ma olen väike ja juba ööseks voodi pandud. Gaasilambi valgus paistab naiste valgetele alusmütsidele, mille ääres olev ilus nüppelpits joonistab oma muustrivarju naiste otsaette, kui need on pea alla kummardanud ja kraasivad või ketravad. Ma kuulen kraaside ja voki monotoonset häält ja see annab mulle nii kindla tunde. Vahtevahel sekkuvad sinna hülgenahka kingade pehmed sammud, kui keegi käib üle toa. Ma vaatan uniselt püssi, mis puhkab kahe konksu otsas ukse kohal, näen ahju peale hapnema pandud suuri piimapütte. Enne kui uinun, jõuan ma mõelda, kas kass hiilib öösel sinna üles piima maitsma - mõnikord õnnestub tal seda salaja teha.

Kui sageli ootan ma mälestustes raske töönädala lõppu: sauna. Sauna, mis oli kolme-nelja talu peale ühine, köeti igal laupäeval või üle nädala. Esmalt käisid saunas mehed, siis naised. Reas mindi siis sauna juurde, kaasas kodukeedetud seep, vesi ja kaseviht. Meeleolu oli rõõmus ja ootust täis. Oli teada, et ees seisab meeldiv ja ülemeelik jututund. Vahel võis juhtuda, eriti jõulu ajal, et kellegi poolik töö - kalavõrk v.m.s - oli riputatud sauna ukse ette. See oli häbitav viis pilgata seda, kes polnud küllalt virk. Laval aurava kuumuse käes, kus kasevihhal usinasti käia lasti, jutustati palju häid jahilugusid. Pidi peale passima, et sind ei pistetud peadpidi veetoobrisse. Vahel ununes aeg täiesti, nii et naised olid lõpuks sunnitud oma mehi manitsema saunast ära tulema, sest kõik pidid saama puhtaks ja korda enne pühadekellade helinat.

Loendamatult oli neid hülgejahilugusid, mida saunas kuulda võis. Ka tavalistel õhtutel, kui üksteisel külas oldi videvikku pidamas, voolas jutt.

Kõnelda tuleb ka lõbudest, mida aeg-ajalt pakuti. Pühadekelladest kuni jumalateenistuse lõpuni pidid kõik kodused end vaikselt ülal pidama. Hiljem kogunesid noored suvel "Maga-simshletele", ühele legendikule metsas, talvel kellegi juurde suurtuppa ringmängudeks või tantsuks. Kuja tantsu peeti mitmel puhul liiga suureks patuks, pidi rahulduma vaiksemate mängudega, näiteks sörmusepeitmise. Mängude hulka kuulus ka lihavõtteaja pallimäng. Juba minu ajal, kahju küll, jäid Ruhnu vanad rahvatantsud ikka enam kasutuselt ära. Ometi on praegugi veel kümnekond neist tuntud ja omavahel neid aeg-ajalt esitatakse, igatiüks neist oma erilise viisiga, mida mängitakse vanal kombel viiulil. Tänu Rootsi Raadio salvestustele Ruhnu 1938.a. on teatav hulk rahvamuusikat säilitatud järeltulevatele põlvedele ja asjatundjad peavad seda omal alal unikaalseks. Siis päästeti unustusselangemisest ka osa vanu Ruhnu koraaliviise.

Muidugi juhtus, et noori pandi paari vastu nende tahtmist, kuid reeglina jätsid vanemad oma lastele vabaduse valida, keda

Theodor Lutsu filmist "Ruhnu", 1931

Ur filmen "Runö", Theodor Luts, 1931

folket där bjuda till "talko". Grannarna hjälpte då till mot riklig och god traktering, vilket gav arbetet en festlig prägel. "Talko" har utförligt skildrats av Klein och jag nöjer mig här med att nämna att alla ville få sitt arbete avslutat vid samma tidpunkt, dels av tävlingslust, dels av nödvändighet - det gällde hålla sig ur vägen för varandra och bevaka sin skörd under mångskiftets dagar.

Tävlandet gårdarna emellan hade också djupare orsaker. Begreppet "heima" (hemmanet, gården) var starkare än allt - familj, blodsband. Det existerade inte familjenamn, endast gårdsnamn, som alla på gården bar. Om någon bondson flyttade över till en annan gård, där den manliga arbetsstyrkan inte var fulltalig, antog han samtidigt den nya gårdens namn och bomärke. Vid mitten av 20-talet kom detta namnbyte helt ur bruk i och med antagandet av familjenamn.

Hur de gamla gårdarna var byggda och hur de såg ut torde vara välkänt för de flesta genom olika skrifter om Runö och behöver inte upprepas här. Låt oss istället försöka fånga något av den stämning de kunde skänka.

Alla livets händelser, stora som små, utspelades i gårdens enda stora rum. Här föddes man till livet, här var barnets första lekplats, här tillverkades under årets mörkaste tid fiskeredskap, korgar, slevor, och de vävar som husets kvinnor sydde kläder av. Här var bröllopsgård och festsal, här förrättades husandakt och här lämnade man detta jordiska i den säng där man en gång fötts. Jag kan ännu se familjen samlad till måltid kring det stora bordet, där man med hjälp av kniven, men utan gaffel, förtärde sin mat ur den gemensamma "kousan" (skål av lera, invändigt glaserad). Även om husfadern endast på söndagarna läste bordsbön, ströks arbetsmössorna omsorgsfullt av vid veckans alla måltider. "Man kan inte sitta som en turk eller hedning vit matbordet och förtära gudslånet".

En annan bild: Jag är liten och lagd till sängs för natten. Fotogenlampans sken faller på kvinnornas vita undermössor med een vackra knypplade spetsen, som i skugga avtecknar sitt mönster på deras pannor, när de med nerböjt huvud sitter och kardar och spinner. Jag förmimmer tryggheten i det monotona ljudet av kardorna och spinnrocken som blandas med det mjuka tassandet av sälskinnskorna, när någon går över golvet. Jag betraktar sömnigt gevären, som vilar på sina två stänger ovanför dörren, ser de stora bunkarna på hyllan ovanför spisen, där mjölken är ställd att sura. Innan jag somnar hinner jag undra om katten skall smita upp och smaka på mjölken i bunkarna i natt - det lyckas han någon gång stjåla sig till.

Hur gärna dröjer man inte vid minnet av en strävsam arbetsveckas avslutande: bastubadet. Bastun, som ägdes av tre-fyra gårdar gemensamt, eldades var eller varannan lördag och iordningställdes först för männens bad, sedan för kvinnornas. I procession begav man sig till bastun, medförande hemkockt tvål, vatten och björklövskvast, och stämningen var glad och förväntansfull. Man visste att en trevlig och uppsluppen pratstund förestod. Ibland kunde det hända, särskilt vid jultiden, att någons halvårdiga arbete - ett nät el. dyl. - sågs hänga framför bastudörren, ett skämtsamt sätt att göra spe av den som inte varit flitig nog. Under bastubadet i den ångande hettan och medan kvasten kom till flitig användning, berättades många goda jakthistorier. Man fick passa sig så man inte blev doppad kvinnorna till slut blev tvungna att mana på sina karlar att lämna plats för dem, eftersom

nad tahavad. Tänu kombele "goa pa backan" (käia mäe peal), mida võib lähimalt võrrelda Dalarna ökosjadega, said noored võimaluse segamatult kõnelda ja teineteist tundma õppida. Poiss koputas "huse" uksele (teistest eraldiseisev ait, kus hoiti pere rõivaid ja mida suvel kasutati magamiskambrina). Tüdruk otsustas ise, kas ta laseb poisi sisse või ei.

Kirik on iidsest ajast olnud ruhnlaste elu keskpunkt. Sellel väikesel viis kilomeetrit pikal ja kolm kilomeetrit laial saarel on lisaks praegusele kahele kirikule olnud veel vähemalt kolm kirikuhoonet - Everkirke idas, Korskirke (Ristikirik) lõunas ja Utkirke läänes. Praegused kaks kirikuhoonet seisavad kõrvuti peaaegu keset saart. Vanasse kirikusse, mis on ehitatud 1644.a., suhtus rahvas lugupidamisega, aga see seisis kasutamata. Uues kirikus peeti jumalateenistusi esivanematelt päritud kombe järgi. Kirikukohustus oli midagi enesestmõistetavat. Kui mingeid takistusi polnud, käidi jumalateenistusel korrapäraselt. Et vana-kristlik usukäsitlus koguduses kaua püsis, näitab kirikusse vastuvõtmise komme. Kui pärast mahasaamist ebapuhtaks saanud naine jälle kirikusse tuli, laskis ta oma ohviraha kõlinala ukse juures olevasse korjanduskarpi ja langes siis altari juures põlvili. Niimoodi võeti ta jälle kogudusse vastu. Kiriku- ja perekonnatraditsioonid läbisid ka rahvarõivaste värve, mis erinesid tähtpäevade viisi. Jõulu ajal pidid näiteks naise müts ja rätik ja mehe kaelarätt olema punase põhjaga riidest, välja arvatud siis, kui suguseltsis oli keegi hiljuti surnud. Sel juhul pidid need rõivased olema täiesti mustad. Kui surmast oli juba mõnda aega möödunud, lubati kanda musta põhjaga rõivaid valgete lisanditega.

Endisagsest kodusest palvetunnist oldi juba minu lapsepõlve ajal peaaegu loobunud, kuid surnuvalvamise ajal muudeti suur tuba pühitsetud ruumiks. Mõnedel surma ja matustega seotud kommetel oli peaaegu rituaalne tähendus.

Matus toimus alati pühapäeval koos jumalateenistusega, kuid enne olid pere naised surnu riietanud ja valmistanud ette peied. Laupäeva hommikul tegid pere mehed kirstu ja risti, mis ainsana pidi jääma kalmu ehitama. Naised keetsid ja küpsetasid sel ajal peiesööke. Kui talu täiskasvanud mehed hiljem samal päeval läksid kiriku aeda hauda kaevama, saadeti pere noored poisid ("umgoaara") välja kutsega "fäle like" (surnut saatma). Varustatud oma kepiga ("umgoaarstakan"), läksid nad seltsis koputama nende perede ustele, kellega lahkunud mingil moel koos oli töötanud. Pärast ülesande täitmist ühinesid nad meestega kalmistul, jätnud eelnevalt oma kepid väljapoole aeda. Leinamajas pidas pere surnuvalvet koraalide laulmise ja mõtisklustega ja pühapäevahommikul kogunes terve suguvõsa. Veidi enne teeleminekut saabusid õpetaja ja kutsutud külalised, keda kostitati õlle ja hapendamata rukkileivaga ("kakobre"). Seejärel mindi leinarongis kalmistule. Ees läks õpetaja ja kaks eeslauljat, nende järel kandis kuus suguvõsa meest kirstu, selle järel tuli rist, mida ka kandis üks meessugulane. Järgnesid perkonnaliikmed, ülejäänud suguvõsa ja kutsutud külalised. Kogu tee lauldi koraale eeslauljate juhtimisel, keda siin tõesti vaja oli. Haua juures toimus matusetalitus, mis lõppes igivana lahkumisteremooniaga. Sugulased ja sõbrad pidid kirstule järele viskama kolm peotäit mulda. Pärast jumalateenistust oli peiesöök sugulastele, mispeale igauks jälle omade toimetuste juurde läks.

Ruhnu jagunes kolmeks piirkonnaks, Ousterbi (Idaküla), Mittebi (Keskküla) ja Norrbi (Põhjöküla). See jagunemine oli enam-vähem põhja-lõunasuunaline ja Ousterbi oli lõunapoolsem. Ma olen tihti imestanud, miks mitte Surbi või Sourbi (Lõunaküla). Kas sellele on mingi ajalooline või geograafiline seletus? Kuigi küla moodustas ühtse terviku, võis siiski märgata teatud murdeerinevusi Norrbi ja Mittebi-Ousterbi vahel. Neid oli raske

alla måste vara rena och färdiga när helgmålsringningen ljöd.

Otaliga var de säljaktshistorier man kunde höra i bastun. Även vanliga kvällar när man gick hem till varandra för att fira "kvällskine" (kvällsskenet, skymningsstunden innan lampan tändes) flödade berättandet.

Något bör väl också sägas om de nöjen som bjöds då och då. Från helgmålsringningen till dess högmässan var över krävdes att alla höll sig i stillhet hemma på gården. Senare på söndagen samlades ungdomen sommartid på "Magasimshlete", en öppen plats i skogen, vintertid hemma i någons storstuga till ringlekar eller dans. Eftersom dansen på många håll ansågs väl så syndig, fick man ofta nöja sig med stillsammare lekar, t.ex. gömma ringen. Till lekarna hörde också påskens bollspel. Redan på min tid hade, sorgligt nog, Runö gamla folkdanser mer och mer kommit ur bruk. Ännu är dock ett tiotal av dem kända och framförs fortfarande emellanåt, var och en beledsagad av sin speciella melodi, spelad på fiol såsom den gamla seden bjöd. En del folkmusik har tack vare Sveriges Radios inspelningar på Runö 1938 bevarats åt eftervärlden och anses av expertisen som unik i sitt slag. Tack vare dessa inspelningar har även ett antal gamla psalmmelodier från Runö bevarats från att falla i glömska.

Visst hände det, att unga människor bestämdes för varandra även mot sin vilja, men som regel lämnade föräldrarna sina barn frihet att själva välja den de ville ha. Genom seden att "goa pa backan", som väl närmast kan jämföras med Dalarnas natufrierier, fick de unga tillfälle att ostörda talas vid och lära känna varandra. Pojken knackade på dörren till "huse" (det fristående hus, där familjens kläder o.dyl. förvarades och vilket sommartid även tjänstgjorde som sovrum för gårdens dottrar). Flickan fick själv avgöra om han skulle släppas in eller ej.

Kyrkan har sedan urminnes tider varit tillvarons medelpunkt för runöbon. På den lilla ön, fem kilometer lång och tre kilometer bred, har funnits - förutom de nuvarande två - inte mindre än tre tidigare kyrkobyggnader, vid "Everkirke" i öster, "Korskirke" i söder och "Utkirke" i väster. De nuvarande båda kyrkobyggnaderna låg bredvid varandra ungefär mitt på ön. Den gamla kyrkan, uppförd år 1644, betraktades med vördnad av befolkningen men stod oanvänd. I den nya kyrkan firade man sina gudstjänster enligt fäderneärvda traditioner. Kyrkoplikten var något självklart. Hade man inget förhinderbesöktes högmässan regelbundet. Att det gammalkristna trosbegreppet länge fortlevde i församlingen visade bruket med kyrkotagning. Den efter nedkomsten "orena" kvinnan knäföll vid altarringen sedan hon med ett klingande ljud lagt sin offerpenning i kollektbössan vid ingången och återupptogs sålunda i församlingen. Kyrkans och familjens traditioner gick också igen i klädedräktens färger, som varierade allt efter de olika högtiderna. Vid julen skulle till exempel kvinnans mössa och halskläde liksom mannens halsduk ha röd bottenfärg, såvida inte ett dödsfall nyligen förekommit i släkten, i så fall skulle dessa klädesplagg vara helt svarta. Hade däremot någon tid förflutit efter fränfallet, tilläts man bära svart bottenfärg med vita inslag.

Forna tidens husandakt hade väl redan under min barndom nästan helt övergetts, men vid likvaka förvandlades stugan till ett helgat rum. Några av de seder som rörde död och begravning hade nästan rituell innebörd.

Jordfästningen ägde alltid rum på en söndag i samband med högmässan, men dessförinnan hade gårdens kvinnor svept den døde och förberett gravölet. På lördagsmorgonen förfärdigade männen i släkten kistan samt det kors, som senare ensamt skulle pryda gravkullen, under det att kvinnorna bakade och lagade maten för den stundande högtiden. Samtiden som de vuxna männen senare på dagen gick till kyrkogården för att gräva graven,

foneetilisel üles märkida, aga nad olid küllalt selged sellele, kes kõneles ruhnu keelt. Küllalt lõbus oli täheldada nende väikeste külaosade kolkapatriotismi. Nii polnud norrbilased näiteks eriti oodatud kalu püüdma Greital (madalikul) saarest lõunas ja mittebilast ei nähtud meelsasti Steingrunnel (Kivimadalikul) saarest põhjas.

Muidugi poleks minevikupäränd nii lõputult rikas, kui poleks olnud hulka kirjutamata seadusi. Iga asja kohta, mis ette võeti, leidis üks "peab", "on vaja", "nii on kombeks". "Peab" näiteks viskama kolm peotäit mulda kirstule järele. Konservatiivne ruhnlane laskis harva end ahvatleda võõrastest moodidest, vaid ütles "hä brukas ete sou pa Run" (Ruhnul pole nii kombeks)... Mandriinimesed, kellega meil ruhnlastel oma reisisel kontakte oli, nägid meis kindlasti Issanda imeloomi võõrast ilmast. Nad ei mõistnud, mida tähendas meile hakkama saada kihavas liikluses ja tänavasaginas ja saada seejuures juhatusst võõras keeles, mida vaid mehed veidi oskasid. Veel praegu tunnen ma seda püha viha, mis mind teismelise noorukina Kuressaares valdas, kus ma koh-tasin paaditait ruhnlasti, kes olid oma kaubaga sinna purjetanud ja vajasid nüüd autot, et oma kaupa edasi vedada. Eestlasest autojuht, kelle meelest ruhnlasted ta käsklusi küllalt kiiresti ei täitnud, hüüdis oma abilisele: "Need ruhnlasted on ühed kohutavalt laisad inimesed!" See polnud laiskus ega pikalikus, mis ruhnlasted teistsuguseks tegi. See oli harjumatus ja kahtlus kõige uue suhtes, uhkus ning soov ise hakkama saada, nii nagu oldi harjunud iidsest ajast. Mitte ial pärisori, alati iseenda sulane ja iseenda härra oma väikesel Ruhnu saarel.

"Kustboni" seeriast "Kodukandi nägu", 1968-69.

Leina puhul pidid müts ja rätik olema täiesti mustad.

Vid dödsfall skulle mössa och halskläde vara helt svarta.

skickades släktens småpojkar ("umgoaara") ut, med inbjudan att "fåle like". Utrustade med var sin käpp, "umgoaarstakan", följdes de åt för att banka på dörren i de gårdar, där man på något sätt hade samarbetat med den döde. Efter avslutat uppdrag förenade de sig med männen på kyrkogården, sedan de lagt sina käppar utanför muren. I sorgehuset höll familjen likvaka med psalmsång och meditation, och på söndagsmorgonen mötte sedan hela släkten upp. Kort före avfärden anlände även prästen och de särskilt inbjudna, vilka skulle undfågnas med öl och "kakobre" (osyrat rågbröd), varefter man ordnade sig för processionen till kyrkogården. Först gick prästen följd av de två försångarna, därefter kom kistan buren av sex män ur släkten, varefter följde korset, även det buret av en manlig släkting. Sedan kom den närmaste familjen, övrig släkt och de inbjudna. Under hela färden sjöngs psalmer under ledning av försångarna, något som verkligt krävde sin man. Vid graven vidtog jordfästningsakten, som avslutades med en urgammal avskedsceremoni: släkt och vänner skulle tre gånger låta en handfull jord falla ned på kistan. Efter högmässan följde en högtidsmältid för släkten, varefter var och en återvände till sitt.

Runö by var indelad i tre områden, "Ousterbin", "Mittebin" och "Norrbbin". Den låg i ungefär nord-sydlig riktning och Ousterbin var den sydligaste delen. Jag har ofta undrat, varför den inte istället hette "Surbin" eller "Sourbin". Finnes här historisk eller geografisk förklaring? Trots att byn utgjorde en enda sammanhängande enhet, kunde vissa dialektskillnader förmärkas mellan Norrbbin å ena sida och Mittebin samt Ousterbin å den andra, svåra att fonetiskt återge, men nog så tydliga för den som talade runska. Lustig nog märktes i dessa små samhällsdelar en viss lokalpatriotism; så var t.ex. en "norrbbyggare" inte särskilt välkommen att fiska på "Greita" (grundet) söder om ön och en "mittibbyggare" sågs inte gärna på "Steingrunne" norr om ön.

Säkert hade inte arvet från fordom varit så oförändrat rikt om inte en mängd oskrivna lagar funnits. I allt vad man företog sig fanns ett "skulle", ett "måste", ett "brukas så". Man "skulle" exempelvis låta en handfull mull tre gånger falla på kistan. Den konservativa runöbon lät sig sällan imponeras av främmande nymodigheter, utan avfärdade dessa med ett "hä brukas ete sou pa Run"... Fastlandsborna, som vi runöbor vid våra resor kom i kontakt med, såg i oss säkert en samling underliga Guds skapelser från en främmande värld. De begrep inte vad det innebar för oss att slungas rätt in i sjudande trafik och gatuliv och att-dessutom vara hänvisade till ett främmande språk, som endast männen någorlunda behärskade. Ännu kan jag känna den heliga vrede, som grep mig, när jag som tonårig i staden Arensburg mötte ett båtlag runöbor, som seglat hit med sin last och nu behövde en bil för vidare transport. Den estnische chauffören, som tydligen inte tyckte runöborna följde hans order tillräckligt snabbt, skrek på estniska till sin medhjälpare: "Dessa runöbor är då ena förskräckligt låta människor"! Det var varken lättja eller tröghet som gjorde runöbon annorlunda. Det var ovana vid och en viss misstänksamhet mot allt nytt, parad med en stoll, envis vilja att klara sig själv något som man varit van vid sedan urminnes tider. Aldrig livegen, alltid sin egen dräng och herre på den lilla ön Run.

Ur Kustbons serie "Bygdens ansikte", 1968-69.

RUHNU - ENNE JA NÜÜD

1940.a. karm talv hoidis veel aprilli algul loodust oma raudses haardes ja jää seisis kindlalt paigal saarest kuni Kuramaani läänes. Just selles suunas me läksime - Mats, Andreas, Jakob ja mina, kõik 25-35-aastased - sest olime otsustanud jälle Ruhnu meeste igivana kombe kohaselt "sova vall" (ööbida väljal) jää peal. Vanaaegse kaheksamehe võrgupaadi asemel oli meil neljal väiksem samasugune, mida me vedasime rautatud kiilul umbes 30 kilomeetrit saarest paigani, kus lõime üles oma laagri.

Paadis oli varustus kavetatud hülgejahiks, nädala moon ja keedunõu, veidi puid ja liiva täis pada keedupaigaks, õlgi küljaluseks ja teigiriie, mis öösel üle paadi tõmmata. Hülgeid oli Riia lähel siiski juba siis nii palju vähemaks jäänud, et kogu nädala saagiks tuli üksainus hüljes. Aga me nautisime seda särava päikesega nädalat neil lõputuil jäälagendikel, millele siin-seal vaheldust pakkusid jääseljandikud, ja head ilma, kus isegi öösel ei olnud üle viie kraadi külma. See oli ilusaim, mis meil kunagi olnud. Muidugi arutasime me seal ka maailma asju, aga keegi ei võinud aimatagi, mida me nädala pärast koju jõudes kuuleme.

Neil päevil oli juhtunud kaks märkimisväärset sündmust, üks ülemaailmse sisuga, teine meil kodus Lonsi talus. Neist sündmustest saab nüüd viiskümmend aastat täis - samal ajal kui saksa sõjavägi tungis Taani ja Norrasse, sünnitas mu venna Janna naine Molle kaksikud Per-Henriku ja Anna-Lisa. Nende 50-aasta juubelönnitlused on seega jõudnud "Kustboni" sünnipäevade-registrisse. Ruhnul said nad elada ainult neli aastat, kuni suure lahkumiseni 1944.a. suvel.

1989.a. suvel sai Anna-Lisa ühe esimese reisigrupiga näha jälle oma sünnikodu ja kohtas seal Idat, kes on elanud Lonsi talus palju aastaid oma mehega, aga nüüd on juba mõnda aega lesk.

Ka minul seisab ees raske samm - küllastada paika, mis oli mu kodu mu elu esimesed 28 aastat. See on raske seetõttu, et minu kujutlusmaailmas püsivad mu lapsepõlve- ja noorusmälestused muutumatutena. Samal ajal tean ma, et tegelikkuses on kõik muutunud ning et sel korral on muutused eriti brutalsed.

Tagasitulekuks peab asja olema. Nüüd on paar sellist tekkinud. Suur kell tuleb Rootsisst kaasa võtta ja panna paika kirikutorni selle vana asemele, millel on pragu sees. Kell on tehtud kogutud rahadest 1990.a. ja sellele peab tulema kiri "Meile ja meie isadele". Ma oskan veel kirikukelli "vanal kombel" helistada ja ma loodan seda oskust õpetada ka neile, kes praegu kiriku kella löövad.

Veel tuleb mul panna mälestuskivi oma pere hauapaika, kus puhkab kuus põlvkonda, kel kõigil on perekonnanimeks olnud meie esiisa ristiniimi.

Ja hoolimata kõigist muudatustest loodan ma eelkõige näha seda loodust, millega Ruhnu on alati kuulus olnud mis on toonud talle nime "Läänemere pärl".

Thomas Lorentz
Stockholmis, 1990 aprillis

Klassikaline pilt Ruhnu hülgeseltsist - kaheksa meest, kes lähevad välja, et "sova vall" (ööbida jää). Pildil on Keskküla jahiselts, pildistanud Gunnar Schantz aastal 1923.

Den klassiska bilden av Runö säljaktslag, åtta man, som drar ut för att "sova vall". På bilden "Mittbisetse", fotograferat av Gunnar Schantz 1923.

RUNÖ - FÖRR OCH NU

Den stränga vintern 1940 höll ännu i början av april sitt järngrepp om naturen och isen låg landfast mellan ön och Kurland i väster. Det var i den riktningen vi, Mats, Andreas, Jakob och jag - vi var alla i 25-35-årsåldern - drog ut, efter ett beslut att återuppta runömännens urgamla sed att "sova vall" på isen. Gamla tidens nätbåt för åtta man hade vi fyra ersatt med en mindre dito, som på den stålskoddas kölen drogs över isen de cirka 30 kilometer från ön, där vi intog vår lägerplats.

I båten medfördes utrustning för den tilltänkta säljakten, proviant för en vecka jämte kokkärl, lite ved och en sandfyll gryta som kokplats, halm till sängplatser och en tältduk att spänna över båten under natten. Sälbeståndet hade emellertid redan då minskat avsevärt i Riga-bukten, så att veckans jaktresultat blev bara en enda säl. Men vi upplevde dessa dagar med strålande sol över ändlösa isvidder, omväxlande med "isryggar" här och där och en temperatur som på natten inte gick lägre än fem minusgrader, som något av det finaste vi varit med om. Världsläget diskuterades givetvis också, men ingen kunde ana vad vi fick höra vid slutet av veckan, när vi kom hem.

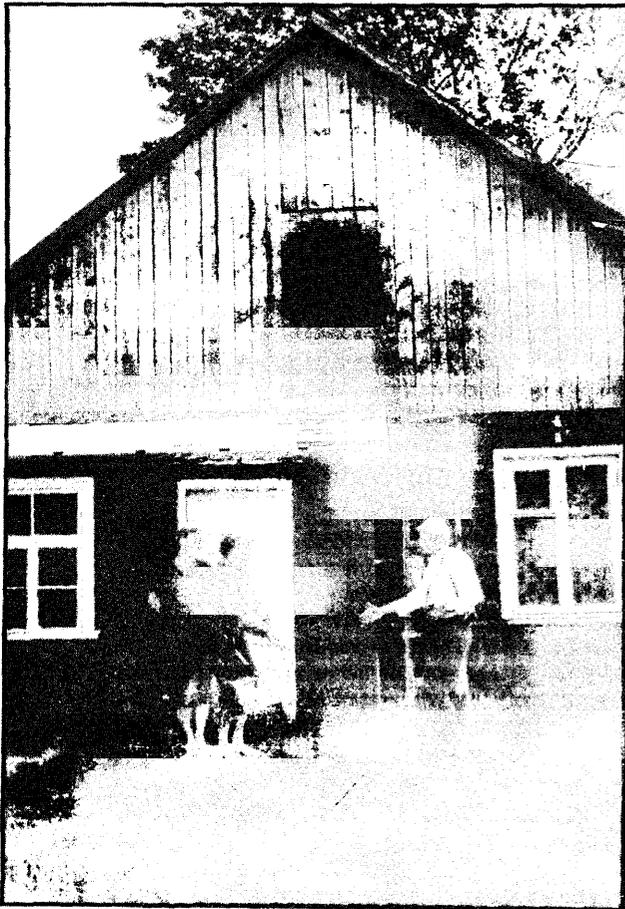
Det var två remarkabla händelser som hade timat just dessa dagar, den ena med världshistorisk innebörd, den andra hemma på Lons-gården. Händelserna utgör nu ett femtioårsminne: samtidigt som den tyska krigsmakten intog Danmark och Norge föddes min bror Jannas hustru Molle tvillingarna Per-Henrik och Anna-Lisa. De har således nu fått sina 50-årsdagar annonserade i Kustbons födelsedagsregister. På Runö skulle de få leva endast fyra år, intill det stora uppbrottet sommaren 1944.

Sommaren 1989 fick Anna-Lisa, tillsammans med en av de första resegrupperna, återigen se sitt födelsehem och där sammanträffa med Ida, som i många år bott på Lons-gården tillsammans med sin man, men nu är änka sedan någon tid tillbaka.

För mig återstår det svåra steget att besöka det ställe som varit mitt hem de första 28 åren av mitt liv. Det är svårt, därför att i föreställningsvärlden existerar barn- och ungdomsminnena oföränderliga. Samtidigt vet man, dels att förändringar alltid måste komma, dels att de i detta fall varit särskilt brutala.

För att komma tillbaka måste ett ärende föreligga. Nu har ett par sådana uppåt sig. "Storklockan" skall medföras från Sverige och sättas på plats i nya kyrkans torn i stället för den gamla, som är sprucken. Klockan är tillverkad för insamlade medel a.d. 1990 och försedd med inskriptionen "För oss och våra fäder". Hur

kyrkklockorna ringdes "efter gammalt" behärskar jag ännu, hoppas det går att dela med sig av den kunskapen till de nuvarande kyrkvårdarna.

Ett andra ärende är resande av minnesstenen på släktens egen gravkulle, där sex generationer vilar; de har alla burit det släktnamn som anfadern fick som dopnamn.

Trots alla förändringar hoppas vi ändå framförallt få återse den natur, som gjort Runö så berömt i alla tider och som gett ön det betecknande namnet "Östersjöns pärla".

Thomas Lorentz
Stockholm, april 1990

Ida ja üks naabrinaine võtavad Olle Östermani vastu paigas, kus seisib tema vanavana isa suitsukoda veel lahkumisel 1944. Säilinud elumaja on saanud uue plekkkatuse ja tuulekoja ukse ette.

Foto Isak Östermanilt 1989.a. suvel.

Ida och en grannfru tar emot Olle Österman på platsen där hans mors morfars - Thomas Lorentz d.ä. (1861-1920) - rökfarstu stod ännu vid uppbrottet 1944. Det kvarvarande boningshuset har fått nytt plåttak och vindfång framför ingången.

Foto ur Isak Östermans samling sommaren 1989.

RUHNULASED - INIMESED MERE SÜLES

Leo Filippov

Sajandite jooksul välja kujunenud ja suures osas oma tavaseadustega stabiliseerunud Ruhnu vana kogukond lagunes viimase suure sõja keerises. Ära läksid üksnes inimesed ja maha jäi kõik see, mis oleks soodustanud uue kogukonna kujunemist. Kahjuks see ei õnnestunud. Seniajani vintskleb Ruhnu uus elanikkond sisemistes vastuoludes.

Ilmselt tuli uutele elanikele kõik liiga kergelt - hooned koos majapidamisriistadega, hästi hooldatud maa ja maastik, ääretult ilus loodus. Elu järjepidevuse jätkumiseks oli nagu kõik olemas. Aga seniajani puuduvad tõelised peremehed, kes viiksid elu edasi ja säilitaksid olemasolevat, s.t. tagaksid järjepidevuse. Aga ütleb ju ka vanasõna: "Mis kergelt saadud, see kergelt läheb".

Uued elanikud ei tunne end saarega seotud olevat, ei peeta vajalikuks vana hoida, igal ajal võib ära minna, muretsemata alles jääjate pärast. Neid ei ühenda ka enam meri, mis varem andis tööd ja söögikõrvase.

Pärastsõjaaegsel ajal ei ole Ruhnu saarel õnne olnud. Väga palju inimesi on tulnud ja läinud, vähesed on midagi toonud, enamik viis. Liiga palju on olnud omavoli ja seadusetust, ainult isiklike huvide rahuldandamist. Nüüdseks on Ruhnu sellises seisus, et vanad ruhnulased ütlevad kurbusega: "See ei ole enam meie saar".

RUNÖBORNA - ETT FOLK I HAVETS SKÖTE

av Leo Filippov

Det gamla runösamhället, som hade utformats under århundradenas lopp och nått stabilitet tack vare sedvanerätten, upplöstes i det senaste stora krigets stormar. Det var emellertid bara människor, som lämnade ön - allt det materiella som skulle kunnat främja framväxten av ett nytt samhälle, blev kvar. Tyvärr blev det aldrig av. Än i dag slits de nya invånarna på Runö i inbördes motsättningar.

Uppenbarligen fick de nya invånarna allting för enkelt - byggnader tillsammans med hushållsredskap, välskötta åkrar och landskap, en natur av ypperlig skönhet. Där fanns allting som var nödvändigt för att trygga livets kontinuitet. Men än i dag saknas där människor som skulle föra livet framåt och bevara det som skapats tidigare, d.v.s. trygga tillvarons kontinuitet. Det heter också i ett estniskt ordspråk att det som man förvärvat lätt, det fördärvar man också lätt.

De nya invånarna på Runö känner ingen samhörighet med Runö, de anser det inte nödvändigt att bevara det gamla - man kan ge sig i väg därifrån när som helst utan att behöva bry sig om dem som stannar kvar. Inte ens havet, som förr i tiden gav öborna arbete och bärning, förenar dem längre.

Under åren som förflutit sedan andra världskriget har Runö inte upplevt något lyckligt öde. Många har kommit och gått

Kui 1986.a. detsembris anti Ruhnu saar Pärnu maakonnast tagasi Saare maakonda ja saarlaste esindajad käisid saart vastu võtmas, avaldati samuti inimestest - kuidas võis nii minna, et ühe saarerahva ainulaadne kultuur on praktiliselt hävinud. Seda saavad mõista vaid need, kes on kogu selle õnnetuse ise läbi elanud.

Saare Maavalitsuse juurde on moodustatud väikesaarte osakond, mille ülesandeks on organiseerida ja toetada maakonna väikesaarte arengut. Osakonna hoole all on Abruha, Ruhnu, Vilsandi, Kõinastu, Kessulaid jt. Kõige keerukamad probleemid ongi seotud Ruhnuga.

Kõige muu kõrval püütakse väärtustada Ruhnus varasema kultuuri poolt loodud ja kunagi väljakujunenud traditsioone. Paljuga on juba hiljaks jäänud, aga muutumas on ajad ja võimalused, tekivad lootused. Suhtlemine välismaailmaga on nüüdseks niivõrd lihtsustunud, et võimaldab vanu ruhnulasi kaasa tõmmata koostöösse kodusaare tuleviku heaks.

Väikesaarte probleemide soodsamaks lahendamiseks on moodustamisel nn. "väikesaarte nõukogu", mille täieõiguslikuks liikmeks loodame saada ka ühingu "Ruhnlaste Ühendus Rootsis" esindajat. Ühiste pingutustega on lootust leida mõni järjepidevuse niidiots ja selle kaudu püüda taasluua "oma Ruhnu".

Inimestel, kes on pärit mere sülest, on õigus oma saarele.

Leo Filippovi loal isame siia katkendi kirjast, mille on talle saatnud praegu Ålandil elav endine ruhnulane professor Mats Dreijer

... Kärsgården, nii palju kui mina tean, on ainus täielikult säilinud talu (Ruhnul - toim.) ja esindab seda keskaegset ehitusviisi, mis oli tuntud Hollandist piki Saksamaa ja Poola rannikut kuni Eestini, s.o. elumajaga ühe katuse all olev rehi ja neljakandilise õue teisel küljel laut ja tall.

Kui ruhnulased nagu ka soomerootslased oma uude elupaika rändasid, elasid Ruhnul kurelased, kes sealt lahkusid või rootslastega kokku sulasid. Seetõttu on muist kohanimedid kura keelest: Kuns, Rings, Limo ja Ruhnu ise, mida ruhnulased kutsusid Run, mis arvatavasti seostub sõnaga "ronis" (= hüljes).

Sel ajal kuulus kogu maa mõisnikele ning maksumaksjad talupojad olid pärisorjad ja sõltusid täielikult härraste tujust. Aga see ei käinud ruhnlaste kohta, kes kuulusid rootsi õiguse (ius suecorum) alla, mille järgi talupojad olid vabad ja võisid sõlmida maaomanikuga lepingu mingi maa-ala harimiseks mingi aja jooksul ning võisid selle lepingu ka üles öelda, kui maaomanik nõudis liiga suurt maksu. Kuid ka mõisnikul oli õigus lepingu üles öelda, mis juhtus Hiiumaal, kus hiiurootslased pidid välja rändama Ukrainasse, kus nad said uut maad.

Ruhnu rootsi keel on suuresti sama keel, mida kõneldi Gotlandil, sest sealt on rootslased Ruhnu tulnud. "Golke" (= juba) oli muinasgotlandi keeles "galakr" (= valmis), Mjölbacka (kohanimi Ruhnul) sisaldab muinasrootsi sõna "myll" (= pall), jne. Kuna etnograafia ja murdeuurimine teineteisele lähedal seisavad, oleks kasulik, kui mõni keeletundja võiks käsitleda sellest lugeda linti, mis oleks Tartu Ülikooli skandinaavia keelte õppijatelt kuulata.

igen, få av dem har haft något med sig när de kommit, de flesta har i stället tagit något med sig när de gått. Det har förekommit alltför mycket godtycke och laglöshet, oftast har man bara varit mån om egna intressen. I dag befinner sig Runö i ett tillstånd som fått gamla runöbor säga: Det här är inte längre vår ö.

När Runö i december 1986 återberodades från Pärnu-landskapet till Ösel och öselbornas representanter besökte Runö för att överta ön, förfärades alla över att öbornas unika kultur utplånats i praktiken helt. Hela djupet av denna olycka kan uppfattas av bara dem, som fått uppleva den själva.

Vid Ösels landskapsstyrelse har man skapat en särskild avdelning för småöar, med uppgift att organisera och stödja småöarnas utveckling. Avdelningen är ansvarig för Aberko, Runö, Filsand, Kõinastu, Kessulaid m.m. Störst är dock Runös problem. Vid sidan av allt annat vinnläger man sig om att bevara allt det som skapats av den gamla runökulturen och att få folk att respektera och uppskatta det. Mycket av det gamla är redan hopplöst förstört, men tiderna förändras och det uppstår ett nytt hopp och nya möjligheter. Umgänget med yttervärlden har underlättats till den grad att det har blivit möjligt att engagera också f.d. runöbor i arbetet för Runös framtid.

För att bidra till positiva lösningar på småöarnas problem ämnar man bilda ett s.k. Råd för småöarna, och vi hoppas att även Runöbornas förening i Sverige vill ha en fullfärdig medlem i rådet. Med gemensamma ansträngningar hoppas vi att kunna återknyta kontinuitetens trådar och därigenom återställa "vår egen Runö". Människor, som kommer från havets sköte, har rätt till sin egen ö.

Med Leo Filippovs tillstånd tillfogar vi här ett fragment ur ett brev, som är skrivet av en f.d. runöbo, nuvarande ålänning professor Mats Dreijer

... Kärsgården, såvitt jag vet, är den enda bondgårdsanläggning som är bevarad (på Runö - red.) och representerar det medeltida byggnadsskicket från Holland längs den tyska och polska Östersjökusten till Estland, d.v.s. bostadshuset sammanhänger med ekonomihus till det kvadratiske fähuset och stallet.

Då runöborna liksom finlandssvenskarna kom till sitt land, bodde på Runö en kurisk befolkning, som flyttades bort eller sammansmälte med runöborna. Därför är en del ortnamn kuriska, Kuns, Rings, Limo och själva Runö, som runöborna själva kallar Run, kanske ett samband med "ronis" (= säl).

Vid den tiden ägde godsägarna all jord och de skattlagda bönderna var livegna och helt utlämnade till stormännens godtycke. Men det var inte runöborna, som låg under "ius suecorum", svensk rätt, vilket innebar att de var fria och kunde sluta avtal med godsägarna om att få odla viss areal på viss tid eller tills vidare, men de hade rätt att säga upp avtalet om godsägaren krävde för hög skatt, men godsägaren hade samma rätt, vilket skedde på Dagö, då dagösvenskarna fick gå och fick ny jord i Ukraina.

Runömålet utgör till väsentlig del den svenska som talades på Gotland, därifrån runöborna kom. Golke heter på forngutniska "galakr" (= färdig), Mjölbacka innehåller det fornsvenska "myll" (= boll) o.s.v. Eftersom etnografi och dialektforskning står nära varandra, vore det nyttigt, om någon specialist kunde tala in en undersökning om detta på band, som kunde läsas upp och vara till nytta för studerande av skandinaviska språk vid Tartu universitet att höra.

TALLINN VÕI REVAL?

Mikko Lagerspetz

"Ronoris" number 2/1990 ilmus üks huvitav artikkel Haapsalu linna ajaloo kohta. Artikli juures oli ka väike märkus, kus rõhutati, et üldiselt peaks ka rootsikeelsetes tekstides kasutama eestikeelseid linnanimisid. Niisiis ka rootsi keeles Haapsalu ja Tallinn, mitte Hapsal ja Reval.

Kas see peaks ikka nii olema? Soomes on ju enamikul linnadest ka rootsikeelne nimi, isegi neil, millel mingit rootsikeelset elanikkonda pole. Lähtekoht on seega hoopis teine.

Eesti Vabariigi ajal hakati ju ametlikel puhkudel isegi saksakeelsetes tekstides saksakeelseid kohanimisid eestikeelsetega asendama. Põhjus oli poliitiline ja mõistetav: endised saksakeelised nimed tundusid liialt meenutavat aega, mil eesti rahval polnud omaenda maal mingit poliitilist sõnaõigust. Baltisakslased (ja eestirootslased) kasutasid muidugi oma vanu sisseharjunud nimesid edasi.

Nüüd on aga olukord hoopis teine. Unustatud on ajad, mil sakslased pretendeerisid ülemvõimule Baltimaades. Seevastu on läänes aastakümnete jooksul juba liiga palju kõneldud neist aladest kui Venemaa lääneosas.

Teiste maade kohanimedest on rootsikeelsed vasted olemas enamasti vaid maailmalinnadel ja kohtadel, millega rootslastel oli traditsiooniline side. Rootsikeelsed (ja saksakeelsed) kohanimed Eestis on keeleline mälestusmärk ajast mil neil paikadel oli palju elavam side Lääne-Euroopaga kui tänapäeval.

Baltimaade uus vabanemine tähendab ka tema ajaloo taasavastamist ja sajanditevanuse ühtekuuluvuse taastamist oma läänenaabritega. Ja ajalooliste kohanimede elustamine on nende püüdluste loogiline osa.

Et minu kodulinna Åbot (sm. Turku) on austatud ka eestikeelse nimega **Turu**, seda tunnen ma kui käepigistust. Ma usun, et samamoodi võivad meelitatud olla Gotlandi elanikud, et nende saarel on olemas ka eestikeelne nimi - **Ojamaa**. Need nimed on tunnistus meie traditsioonilisest kokkukuuluvusest. Ajalooliste rootsikeelsete ja saksakeelsete nimede kasutamine ütleks nagu: vaata, me oleme ikka veel olemas; meil on teiega ühine minevik ja ka ühine tulevik.

KROONIKA

■ Küllap paljudele eestirootslastele, kes viimastel aastatel Eestit külastanud, on teada turismifirma Nordisk Reseservice AB president Margita Åberg-Palosvirta. Kaks aastat tagasi Noarootsi kooli külastades jättis proua Åberg-Palosvirta sinna 1000-kroonise preemia õpilasele, kes 1990.a. lõpuks kõige paremini rootsi keelt mõistab. 14.novembril oli proua jälle Noarootsis, et koolilapsed "läbi katsuda". Preemia ja selle juurde aukirja sai gümnaasiumiõpilane Mart Laidmets. Värske auhinnatu ütles, et tahab selle raha eest Rootsist raamatuid osta. Teistele õpilastele lohutuseks ootab aga järgmine 1000-kroonine, mille saaja selgub kahe aasta pärast.

■ Et Tallinna Rootsi-Mihkli kogudusel oma kirikus jumalateenistusi pidada võimalik pole, tuleb otsida muid paiku. 4.novembril peeti rootsikeelne jumalateenistus vanas puitkabelis, mis ehitati 1699.a. Roosleppa, rändas sealt 1837. aastal Sutleppa ja aastal 1970 toodi Tallinna Rocca-al-Mare Vabaõhumuuseumi. Kabel osutus kogudusele meeleliigutavalt sobivaks. Seekord oli õpetajaks Haapsalus kirikutööl abiks olnud soomlanna Pirkko Yrjölä, kellele siinkohal suur tänu. Kogudus tahab ka teada anda, et on tänulik kõigile kirikuõpetajatele, kes Tallinnas käies nõus on kogudusele rootsikeelsete jumalateenistuste korraldamisel abiks olema.

TALLINN ELLER REVAL?

av Mikko Lagerspetz

I Ronors nummer 2/1990 publicerades en intressant artikel om staden Hapsals historia. I samband med artikeln förekom även en liten notis, som betonade att de estniska stadsnamnen i allmänhet vore att föredra även i det svenska språket. Således Haapsalu och Tallinn i stället för Hapsal resp. Reval, osv.

Bör det faktiskt vara så? I Finland har ju de flesta städerna även ett svenskt namn, även sådana där det inte finns någon svenskspråkig befolkning. Utgångspunkten är med andra ord helt annorlunda.

Under den estniska republikens tid började man ju i officiella sammanhang ersätta de tyska Ortsnamnen med estniska även i tyskspråkiga texter. Skälen var politiska, och förställiga: de gamla tyska namnen upplevdes som påminnelser om en tid, då den estniska befolkningen saknade politiskt inflytande i sitt eget land. Självklart är förstås, att balttyskarna (och estlandssvenskarna) fortsatte att använda de gamla namnen, som de var vana vid.

Nu är situationen en helt annan. Glömda är tiderna då tyskarna gjorde anspråk på en överhöghet i Baltikum. Däremot har området redan i årtionden för många i väst varit synonymt med västryssland.

Av utländska orter förses med svenska namn vanligtvis bara världsstäderna samt orter med traditionella förbindelser med svenskar. De svenska (och tyska) Ortsnamnen i Estland är språkliga monument över en tid då dess förbindelser med Västeuropa var långt livligare än i dag.

Baltikum's nya befrielse betyder även en återupptäckning av dess historia och en restaurering av dess sekelgamla samhörighet med sina västliga grannar. Att återuppliva de historiska Ortsnamnen är en logisk del av dessa strävanden.

Att min hemstad Åbo (fi. Turku) även hedrats med den estniska namnformen **Turu** upplever jag som en handräckning. På samma sätt tror jag att gotlänningarna kan vara smickrade över att deras ö även har ett estniskt namn - **Ojamaa**. Namnen bär budskap om vår traditionella samhörighet. Att använda de historiska svenska och tyska Ortsnamnen är som att säga: se, vi finns fortfarande till; med er har vi en gemensam historia - och även en gemensam framtid.

KRÖNIKA

■ Många av de estlandssvenskar, som besökt Estland på senare år, känner säkert till Margarita Åberg-Palosvirta, chef för resebyrå Nordisk Reseservice AB. När fru Åberg-Palosvirta för två år sedan besökte Nuckö skola, utfäste hon ett pris på 1000 SEK för den elev som skulle vara bäst i svenska i slutet av året 1990. Den 14 november 1990 var Margarita Åberg-Palosvirta åter i Nuckö för att hålla förhör. Priset med tillhörande hedersdiplom gick till gymnasieelev Mart Laidmets. Den prisbelönade eleven sade att för prispengarna skulle han köpa böcker i Sverige. De andra elever kan trösta sig med chansen att en av dem skall tilldelas ett nytt pris på 1000 kronor om två år.

■ Eftersom S:t Mikael's församling i Tallinn saknar möjlighet att hålla gudstjänst i sin egen kyrka, måste man söka efter andra lokaler. Den 4 november hölls en svenskspråkig gudstjänst i lilla träkapell, som uppfördes 1699 i Roslep, flyttades till Sutlopp år 1837 och 1970 till friluftsmuseet i Rocca-al-Mare utanför Tallinn. Kapellet visade sig vara mycket stämmingsfullt och lämpligt för församlingen. Vid det ovan omtalade tillfället predikade finländskan Pirkko Yrjölä, till vilken vi vill framföra vår stora tack. Församlingen vill likaså meddela att dess medlemmar kommer att vara mycket tacksamma mot alla de kyrkoherdar som är villiga att under sina besök i Tallinn hjälpa till vid genomförandet av svenskspråkiga gudstjänster.

HINGEDEPÄEV

Meri andab, meri ottab. Nii ütleb Kuusalu vanasõna. Annab leivakõrvast. Nüüd jälle vähehaaval, peale neljakümne viie aastast pealesunnitud paastu. Võtab laevu, paate ja mehi. Naisi ja lapsi ka, aga enamasti mehi. Neid, kes kala püüavad ja merd sõidavad.

Enne oli nii, et kui meri oma ohvri välja andis, viidi see kirikuaeda ja ta sai hauale risti, nagu teisedki lahkunud. Kui ei andnud, siis polnud ka hauapaika. Vormsi kirikusse oli nende jaoks pandud tahvel kirjaga "Nemad võttis meri".

ALLA SJÄLARS DAG

Havet giver, havet tager ... Så säger ett ordspråk från Kuusalu. Havet ger något till brödet. Nu igen, litet i taget - och efter 45 år av påtvingad fasta. Havet tar fartyg, båtar och män. Det tar kvinnor och barn också, men ändå mest män. Dem, som är ute och fiskar eller far.

Förut var det på det sättet, att när havet gav ut sitt offer, så togs det till kyrkogården där det fick ett kors på graven liksom de andra avlidna. Om havet inte gav ut sitt offer, då fanns det inte heller någon grav. I Ormsö kyrka hade man satt upp en tavla över dem där det stod: "Dem tog havet".

DEM TOG HAVET

ANDERS ANDERSSIN
HANS ANDERSSIN
JOHAN ANDERSSIN

HANS ASPELIN
JOHAN GRÖNMAN
JOHAN LUNDKVIST

NEMAD VÖTTIS MERI

JOHAN SJÖMAN
JOHAN ÖMAN

Kirikus oli veel kaks tahvlit nendele, kes olid kadunud sõjamerre. Üks oli maailmasõjas langenutele. Tunnen kohe vajadust täpsustada, et Esimene Maailmasõda, aga siis ju ei teatud veel, et tuleb jälle. Need mehed viidi ohvriks suurriikide omavahelisse kaklusse.

Teine oli Vabadussõjas langenutele. Neile kolmele rootslasele, kes jätsid oma elu Eesti isamaa eest. Neile pandi ka veel mälestussammas kirikuaia ette. Vist ainus väljaspool surnuaeda seisev Vabadussõja mälestussammas, mida pole vahepeal maha kistud ja mida ei pea seepärast taastama. Aga tahvlid kirikus kisti maha, nii nagu rüüstati ja rüvetati terve jumalakoda.

I kyrkan fanns det ytterligare två tavlor till minne av dem som försvunnit i krigets hav. Den ena var över dem som stupat i världskriget. Jag känner genast att det måste preciseras: här avses första världskriget. Men då visste man ju inte om att det skulle komma ett till. Dessa män fördes till offer åt stormakternas bråk.

Den andra var över dem som stupat i Frihetskriget. Över de tre svenskar som gav sina liv för sitt estniska forsterland. Till minne av dem restes också ett minnesmärke framför kyrkogården. Det är kanske det enda sådant utanför en kyrkogård som inte revs under den sovjetiska tiden, och som därför inte behöver återskapas. Men i kyrkan togs tavlorna ned och hela Guds hus blev härjad och besudlad.

I VÄRLDSKRIGET 1914-1918 FALLNA

ANDERS ALBLOM
JOHAN BECKMAN
ANDERS BÄCK
TEODOR BÄCK
ANDERS MASSALIN

HANS NEE
HANS NYHOLM
HANS NYMAN
JOHAN NYMAN
LARS NYMAN

MAAILMASÕJAS 1914-1918 LANGENUD

JOHAN RÖNNBERG
HANS RÖNNBLOM
RÖNNKVIST
ANDERS TIMM
ANDERS ÅKERMAN

I FRIHETSKRIGET 1918-1920 FALLNA

JOHAN LILJEBÄCK

LARS STRÄNG

VABADUSSÕJAS 1918-1920 LANGENUD

HANS TIMMERMAN

Vormsi kirik pühitseti sel suvel Olevipäeval jälle ja nüüd tuli taastada ka tahvlid, et neil tahvlitel olnud vormslastel oleks jälle mälestuspaik. Aga neile lisaks tuli teha veel üks. Masendavalt suur, sest ilma endale kirikuaias risti saamata oli kadunud üle saja inimese.

Oma risti ei olnud Anders Lindblomil. Tema sõitis merd rootsi laeval, mille sakslased 1939.a. sügisel põhja lasid. Nii jõudis see sõda Vormsile väga vara.

Oma risti ei olnud Maria Rosenbladil. Maria lahutati oma mehest Larsist 1941.a. ja mõlemad saadeti Siberisse. Maria ootas last ja see sündis vangivagunis. Ka väike tüdruk ristiti Mariaks, aga oma isamaad ta ei näinudki. Ei näinud teineteist ega kodusaart enam ka Maria ja Lars.

Oma risti ei olnud ka Sigrid Städil, kes 1943.a. Rootsist põgenemisel oma pere ülekoormatud paadist läks sugulaste paati, sellesse ainsasse Vormsi paati, mis päralt ei jõudnud. Teiste hulgas jäid selle paadiga Rootsist jõudmata kaheksa-aastane Johannes, seitsmeaastane Inga, kolmeaastane Ingvar ja aastane Ingrid.

2. november on hingedepäev. Rootsist on ta jäänud pühakutepäeva varju ja peaaegu unustatud. Eestis on ta püsinud, arvatakse ka eesti rahvatraditsioonilise hingedepäeva toel. Seekordne hingedepäev Vormsil oli harras ja pidulik. Kell viis kogunes rahvas surnuaeda, kus süüdati sadu kalmukünlaid. Kell pool kuus hakkas helisema hingekell kõigile lahkunud vormslastele. Palvetati eesti ja rootsi keeles ja siis mindi lauldes küünlavalgesse kirikusse. Kõigepealt koguneti kooriruumi, kus Tiit Salumäe ja Pirkko Yrjölä õnnistasid uued mälestustahvlid. Tervitusi ütlesid Vormsi kiriku fondi ja Djurö koguduse saadikud Rootsist Elin Ahlberg ja Göran Petterson. Siis peeti rootsikeelset jumalateenistust. Ja Vormsi kirik ei olnud mitte oma saarerahvale liiga suur.

Ühtehoidmise sõbralik meeleolu jätkus ka külalistega ühisel õhtul Rumpo Häggblomide pool. Järgmisel hommikul kogunes Vormsi rahvas rahvamajja, kus vaadati suviste pidustuste meenutamiseks videofilme ja tehti Rootsist toodud kingitustega loterii, mille tulud lähevad Vormsi kogudusemaja ehituseks.

Oma kohtumine oli ka koolilastel. Neil oli külas juba suvest tuttavaks saanud Riina Skoglund, kes töötab Möja koolis. Ja kuigi Möja saar Stockholmist saarestikus on palju väiksem kui Vormsi, on seal elanikke samapalju ja nende koolgi on sama suur. Tutvus on juba tehtud, nüüd hakkab kirjavahetus ja küllap kord kokku saadakse.

Ütlen siin suure tänu kõigile, kes kaasa aitasid: meistrimeestele "Kolmest Sepast", kes mälestustahvlid valmis tegid, Vormsi meestele, kes neid üles panna aitasid, Lääne Maakonnavalitsusele, kes nende tegemise rahalise külje eest hoold kandis, kirikuõpetajatele Pirkko Yrjöläle ja Tiit Salumäele ning noortele muusikutele ja Göran Pettersonile, kes jumalateenistust korraldada aitasid, Vormsi kiriku fondile, Djurö kogudusele ja Möja rahvale heade soovide ja kingituste eest ja kõigile vormslastele selle eest, et nad on üks tore rahvas. Eraldi tervitan aga väikseimat külalist oma esiemade saarel, sel suvel sündinud Carolinat ja soovin, et Vormsi saaks talle ilusaks ja sõbralikuks teiseks koduks.

Ain Sarv

ABIPALVE

Mälestustahvlite ettevalmistamise käigus vaatas toimikond läbi väga palju materjali ja vestles väga paljude inimestega. Ometi on andmed kadunute kohta väga lünklikud. Ei ole ka võimatu, et toimikonna hoolele vaatamata keegi siiski tahvlitelt

Ormsö kyrka återinvigdes på S:t Olofsdagen i somras. Man måste också återställa tavlorna, för att de ormsöborna igen skulle ha ett minnesställe. Men utöver de här tre tavlorna måste man tillverka en ny till. En deprimerande stor sådan, för över hundra människor hade försvunnit och inte fått något kors på kyrkogården.

Anders Lindblom hade inte heller något eget kors han. Han åkte på en svensk båt som tyskarna dränkte på hösten 1939. På det sättet kom kriget mycket tidigt till Ormsö.

Maria Rosenblad hade inget kors. Man skiljde henne från maken Lars 1941 och båda deporterades till Sibirien. Maria väntade barn och det föddes i fångvagnen. Även den lilla flickan döptes till Maria, men sitt fosterland fick hon aldrig se. Maria och Lars fick se varken varandra eller sin hemö igen.

Sigrid Städ hade inte heller något eget kors. 1943 när man flydde till Sverige gick hon från sin familjs överbelastade båt över till sina släktingars. Den var den enda ormsöbåten som inte kom fram till Sverige. I denna var bl.a. Johannes på åtta år, Inga på sju år, Ingvar på tre år och Ingrid på ett år.

Den andra november är alla själars dag. I Sverige har den kommit i skuggan av Alla helgons dag och blivit nästan glömd. I Estland har den stått kvar, kanske också tack vare själätiden som är känd i den estniska folktraditionen. Årets själadag var andäktig och festlig på Ormsö. Klockan fem samlades man på kyrkogården, där man tände hundratals gravljus. Klockan halv sex började själaringningen för alla de ormsöbor som gått bort. Man höll bön på estniska och svenska. Då gick man sjungande in i den av levande ljus belysta kyrkan. Först samlades man i kordelen, där Tiit Salumäe och Pirkko Yrjölä invigde de nya minnestavlorna. Representanterna för Ormsö kyrkofond och Djurö församling i Sverige, Elin Ahlberg och Göran Petterson framförde hälsningar. Sedan hölls en svenskspråkig gudstjänst. Och Ormsö kyrka var inte för stor för sin ös folk.

Den vänliga stämningen av sammanhållning fortsatte även på kvällen som tillbringades tillsammans med gästerna hos Häggbloms i Rumpo. Följande morgon samlades ormsöfolket på Folkets hus, där man såg videofilmer för att minnas sommarens festligheter. Det ordnades också ett lotteri med gåvor från Sverige. Inkomsten därifrån går till att bygga Ormsö församlingshem.

Skolungdomarna hade ett eget möte. De hade besök av Riina Skoglund som arbetar i Möja skola och är redan bekant sedan i somras. Och fast Möja som ligger i Stockholms skärgård är mycket mindre än Ormsö har den lika många invånare och även skolan är lika stor. Bekantskapen har redan stiftats, nu börjar man brevväxla. Man kommer nog också att träffas någon gång.

Här säger jag ett stort tack till alla som var med och hjälpte till: mästarna från "De tre smedarna", som tillverkade minnestavlorna, de män från Ormsö, som hjälpte till att sätta upp dem, Läänemaas (Viks) landskapsstyrelse, som tog hand om finansieringen, kyrkoherdarna Pirkko Yrjölä och Tiit Salumäe och de unga musikerna samt Göran Petterson som hjälpte till att genomföra gudstjänsten, Ormsö kyrkans fond, Djurö församling och Möjas folk för de goda önskningarna och för presenterna samt alla ormsöborna för det att de är ett trevligt folk. Jag vänder mig dock särskilt till den minsta gästen på sina förfäders ö, Carolina, som föddes i somras och jag önskar att Ormsö ska bli ett vackert och vänligt andra hem för henne.

Ain Sarv

ANMÄLAN OM HJÄLP

När vi förberedde minnestavlorna tittade nämnden igenom ett omfattande material och samtalande med många människor. Ändå är uppgifterna om de försvunna mycket ofullständiga. Det är inte omöjligt att någon ändå uteblivit från tavlorna, bortsett från

FALLNA, SAKNADE OCH DÖDADE UNDER ÅREN

LARS AHLBLOM
ANDERS AHLSTRÖM
JOHAN ALBERG
ANDERS ALROS
HANS ALROS
JOHAN ALROS
JOHAN ALSTRÖM
LARS ALSTRÖM
AGNETA APPELBLOM
ALIDE APPELBLOM
ANDERS APPELBLOM
ANDERS APPELBLOM
INGA APPELBLOM
JOHANNES APPELBLOM
JOHANNES APPELBLOM
MARIA APPELBLOM
LARS ASPELIN
ALEXANDER BERGGREN
JOHAN BERGGREN
ANDERS BERGSTRÖM
JOHAN BERGSTRÖM
ANDERS BJÖRKMAN
LARS BYMAN
LARS BÄCK
LARS BÄCK
ANDERS BÄCKMAN
HANS BÄCKMAN
LARS BÄCKMAN
LARS BÄCKMAN
GERTRUD ENKEL
HANS ENKEL
JOHAN ENKEL
ANDERS FAGERROS
ANDERS FAGERROS
LARS FAGERROS
JOHAN FRIBERG
ANDERS FÄLLMAN
JOHAN FÄLT

ANDERS GRUNDSTEN
ANDERS GÄDDMAN
LARS GÄDDMAN
ANDERS GÄRDSTRÖM
JOHAN GÄRDSTRÖM
OSKAR GÄRDSTRÖM
THOMAS GÄRDSTRÖM
HANS HAMBERG
JOHAN HAMBERG
ALEKSANDER HAMMERMAN
ANDERS HAMMERMAN
ANDERS HEDENSTRÖM
JOHAN HOLM
JOHAN JÄRNSTRÖM
ANDERS KORNBLOM
HANS LILJA
JOHAN LILJA
TOMAS LILJA
ANDERS LILJEBÄCK
ILMAR LILLEMETS
ANDERS LINDBLOM
JOHANNES LINDBLOM
ANDERS LINDKVIST
JOHAN LINDSTRÖM
JOHAN LUNDQKVIST
GUNNAR MASSALIN
ALEKSANDER MICKELIN
JOHAN MURMAN
JOHAN MURMAN
LARS NEE
JOHAN NORDSTEN
ANDERS NYHOLM
ANDERS NYMAN
ANDERS NYMAN
KARL NYMAN
ALFRED RANK
WOLDEMAR RANK
LARS ROSENBLAD

LANGENUD, KADUNUD JA TAPETUD AASTAIL 1939-1956

MARIA ROSENBLAD
MARIA ROSENBLAD
HANS RÖNNKVIST
ANDERS SALIN
JOHAN SANDELL
JOHAN SANDELL
ANDERS SJÖMAN
ANDERS SJÖMAN
HANS SJÖMAN
ANDERS SJÖSTRÖM
HJALMAR SJÖSTRÖM
JOHAN SJÖSTRÖM
JOHAN SJÖSTRÖM
JOHAN SLÄT
ALEXANDER STENHOLM
JOHAN STENHOLM
JOHAN STENHOLM
AGNETA STÄD
ANDERS STÄD
INGRID STÄD
INGVAR STÄD
SIGRID STÄD
ANDERS SVEDBERG
ALVINE TIMM
ALEKSANDER TOHVER
TEODOR TOHVER
HANS VENNBERG
JOHAN VIK
ANDERS VIKSTRÖM
JOHAN VIKSTRÖM
KATARINA VÄEDEN
LEO VÄEDEN
LOVISA VÄEDEN
ANDERS WESTERBLOM
LARS WIDGREN
ANDERS ÅKERMAN
JOHAN ÅKERMAN
ANDERS ÖSTERBERG

välja on jäänud. Toimikond tahab tööd jätkata ja kokku seada väikese raamatukese andmetega kadunute kohta, mida siis Vormsi kirikust võimalik saada oleks. Eelkõige huvitavad meid täpne sünniaeg ja täpne nimi, koduküla ja talu ja kõik, mis puudutab nende kurba saatust. Seetõttu palume kõigil, kes teavad mingeid andmeid mälestustahvliatel olevate vormslaste kohta, panna need andmed kirja koos võimaliku algallika näitamisega ja saata aadressil:

Vormsi kogudus, Mälestustahvlite toimikond,
203176 Vormsi, EESTI.

nämndens omtanke. Nämnden vill gå vidare med sitt arbete och sammanställa en liten bok med uppgifter om de försvunna, vilken då kan skaffas i Ormsö kyrka. Vi är främst intresserade av exakt namn, exakt födelsedatum, hemby och gård samt allting som har med deras ledsamma öde att göra. Därför ber vi alla dem som har några uppgifter om de ormsöbor som finns med på tavlorna att anteckna det och möjligtvis ange källan samt skicka allting på adressen:

Ormsö församling, Nämnden för minnestavlor,
203176 Ormsö, ESTLAND.

ÕNNESOOVID LYCKÖNSKNINGAR

Juhan Sööl 19.jaanuaril 50
Tibor Mikola 19.veebruariil 55
Dagmar Göransson 27.veebruariil 70
Maria Murman 9.märtsil 80
Eha Undo 9.märtsil 60
Helo Soomre 10.märtsil 50
Adele Ristmägi 14.märtsil 70
Ants-Enno Lõhmus 17.märtsil 55

Toimetus palub vabandust, kui mõni tellija pole oma ajalehte postiga saanud. Palume meile ajalehe aadressil asjast teatada.

Redaktionen beklagar om någon prenumerant ännu inte fått sin tidning. Skriv gärna och meddela oss om saken.

Eestirootslaste Kultuuri Selts Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Box 85, 203170 Haapsalu, EESTI/ESTLAND
Fax (+7 0142) 60 12 47, Telex 173134 ESTO SU

Annetused rublades:

arve nr.161101 / 606

Läänemaa

Kommertspangas

Annetused välisvaluutas:

arve nr. 178 099 791

Svenska Handelsbanken

Gåvor i rubler:

konto 161101 / 606

i Västra Estlands

Handelsbanken

Gåvor i utländsk valuta:

konto 178 099 791

i Svenska Handelsbanken

Ajaleht RONOR Tidning

Väljaandja: Eestirootslaste Kultuuri Selts
Utgivare: Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Toimetuse aadress: Lomonosovi 34-19
Redaktionens aadress: 200001 Tallinn
EESTI/ESTLAND
telefon (+7 014 2) 42 61 63

Toimetaja Ain Sarv
Redaktör

Tõlkijad Sirje Pädam, Mare Luts ja Enno Turmen
Översättare

Annetused • Gåvor

Seltsile • för Samfund:

Johan Harmenberg

4880 SEK

Andres Niitepõld

100 RBL

Noarootsi Koolile • för Nuckö skola

Närpes gymnasium

3350 FIM

Nykarleby gymnasium

5526 FIM

Nykarleby högstadium

7852 FIM

Korsholms högstadium

12442 FIM

Vörå samgymnasium

7122 FIM

Finlands Svenska Nykterhetsförbund

50 FIM

Ajalehele RONOR • för tidning RONOR:

Andres Niitepõld

100 RBL

Raamatuid, ajalehti, ajakirju • Böcker, tidningar, tidskrifter:

Svenska Odlingens Vänner

Göran Pettersson

Riksföreningen Sverigekontakt

Svenska Folkskolans Vänner

Anneli Ljung Nordenskiöld från Bokbandet

Elin Ahlberg

AITÄH! TACK!

TELLIMINE EESTIS:

Aastakäik 1991 maksab 12 rubla, üksiknumber 2 rubla

Tellimised saata rahakaardiga aadressil

Postkast 85, 203170 Haapsalu

Rahakaardil peab olema tellija täpne postiaadress, märkus "RONOR" ja aastakäigu või üksiknumbri number.

PRENUMERATION I SVERIGE:

Årgång 1991 kostar 120 SEK, lösnummer 20 SEK

Adress: RONOR, c/o Svenska Odlingens Vänner

Vikingagatan 25 1/2 tr ned, 11342 Stockholm

Konto: Postgiro 745405-1

PRENUMERATION I FINLAND:

Årgång 1991 kostar 90 FIM, lösnummer 15 FIM

Adress: RONOR, c/o Svenska Folkskolans Vänner

PB 198, 00121 Helsingfors

Konto: 10066788 i Postbanken, Helsingfors